

התרת נדרים בפתח ובחרטה

הרב זלמן ברוך מלמד שליט"א - ראש הישיבה

הגמרא בנדרים' אומרת:

"אמר רב יהודה אמר רב אסי אין חכם רשאי להתיר אלא כעין ארבעה נדרים הללו. קסבר אין פותחין בחרטה".

כלומר, אדם שמתחרט על כך שנדר ואומר כי היה כעוס אותה שעה, אין מתירין את נדרו. אין מתירין אלא רק בפתח, דהיינו שבשעת נדרו לא היה מודע לדבר, ואילו ידע לא היה גודר כלל. בהמשך הגמרא: "ההוא דאתא קמיה דרב הונא א"ל לבך עלך א"ל לא ושרייה". כמו כן מביאה הגמרא מקרים נוספים בהם התירו חכמים בחרטה. למסקנת הגמרא:

"אמר רבא אמר רב נחמן הלכתא פותחין בחרטה ונוקקין לאלהי ישראל".

כלומר, פותחין בחרטה ולא רק בפתח, ואף נוקקין לשבועות, על אף שחמורות הן. הר"ן אומר שלהלכה פותחין בחרטה בין בנדר ובין בשבועה, ונוקקין לכתחילה לאלהי ישראל בין אם נקט חפץ ובין אם לא.

ומביא הר"ן דעת רבינו האי גאון המחמיר בנדרים שלא לפתוח בחרטה, אלא בפתח גדול. עוד החמיר שלא להתיר שבועות כלל מפני חומרתן, אלא אם כן יש בהתרה זו מצווה, או על מנת לעשות שלום בין איש לאשתו, ולמען שלום הציבור. כן מביא הר"ן דעת רב יהודאי גאון שהחמיר שלא להתיר אף נדרים, אם לא לדבר מצווה.

להלכה נפסק ברמב"ם ובשולחן ערוך² שמתירין בפתח ובחרטה, אפילו שלא לדבר מצווה, הן בנדרים והן בשבועות. וכך אומר הרמב"ם בהלכות שבועות³:

"מי שנשבע שבועת ביטוי וניחם על שבועתו, וראה שהוא מצטער אם יקיים שבועה זו ונהפכה דעתו לדעת אחרת או שנולד לו דבר שלא היה בדעתו בשעת השבועה וניחם בגללו. הרי זה נשאל לחכם אחד או לשלושה הדיוטות במקום שאין שם חכם ומתירין לו שבועתו".

וממשיך הרמב"ם באותו הפרק:

"כיצד מתירין? יבוא הנשבע לחכם המובהק או לשלושה הדייטות אם אין שם מומחה ואומר אני נשבעתי על כך וכך ונחמתי, ואילו הייתה דעתי בעת השבועה כמו עתה לא הייתי נשבע. והחכם או גדול השלושה אומר לו וכבר נחמת והוא אומר לו הן חוזר ואומר לו שרוי לך או מותר לך או מחול לך וכל כיוצא בעניין זה בכל לשון. אבל אם אמר לו מופר לך או נעקרה שבועתך וכל כיוצא בעניין זה לא אמר כלום."

היינו, צריך לומר בלשון המיוחדת לעניין התרת נדרים ושבועות, כגון 'שרוי לך', 'מותר לך' או 'מחול לך'. אבל אם אמר לו 'מופר לך' או 'נעקרה שבועתך' לא אמר כלום. ומנמק הרמב"ם:

"שאינ מפר אלא הבעל או האב אבל החכם אינו אומר אלא לשון התרה ומחילה".

כדי להבין את ההבחנה שהרמב"ם עושה בין לשון הפרה לבין לשון התרה ומחילה, נתבונן בדברי הרמב"ם בהלכות נדרים³, שם עוסק הרמב"ם בדין הפרת נדרים:

"כיצד מפר? אומר מופר או בטל או אין נדר זה כלום וכיוצא בדברים שעניינם עקירת הנדר מעיקרו... אבל אם אמר לה אי אפשי שתדורי או אין כאן נדר הרי זה לא הפר. וכן האומר לאשתו או לבתו מחול לך או שרוי לך וכל כיוצא בעניין זה לא אמר כלום. שאין האב והבעל מתיר כמו החכם אלא עוקר הנדר מתחתו ומפירו".

אומר הרמב"ם כי ישנה מחילת נדרים, אותה עושה החכם או בית הדין, ויש עקירת נדר שאותה עושה האב או הבעל.

הסבר הכסף חשנה

הכסף משנה מקשה במקום, כי דברי הרמב"ם מנוגדים לדברי הגמרא.

במסכת נזיר⁴ דנה הגמרא האם בעל מיעקר עקר או מיגז גיזו. כלומר, האם עוקר הבעל את הנדר מעיקרו, או גוזזו מכאן ולהבא. נפקא מינה לאישה שנדרה בנזיר, ובאה חברתה והתפיסה בניירתה בה, ולאחר מכן הפר בעלה של הראשונה את נדרה. אם נאמר שעוקר הבעל את הנדר מעיקרו נמצא שלא היה כאן נדר, והאשה השניה לא התפיסה בניירתה בכלום ואין בניירותה בניירות. אך אם בעל מיגז גיזו מכאן ולהבא, קודם לכן חלה הנזירות וכעת נעקרה, ולפיכך ההתפסה לא בטלה, והשניה נשארה בניירתה.

3. ו, א.

4. ו, ה.

5. יג, ב.

6. כא, ב.

מסקנת הגמרא היא, שבעל מיגו גייז מכאן ולהבא, ואילו הרמב"ם אומר שבעל עוקר הנדר מתחילתו ומפרו, שלא כדברי הגמרא.

ועוד משמע בדברי הרמב"ם שהחכם אינו עוקר את הנדר מתחילתו בהתרה, אלא מכאן ולהבא. גם זאת היפך דברי הגמרא, שכן הגמרא בכתובות⁷ אומרת, שאדם שקידש אשה על מנת שאין בה מומין, והלכה אצל רופא ורפאה, אינה מקודשת. רפואתו אינה אלא מכאן ולהבא, ובשעת קדושים היו בה מומין ורק לאחר מכן נסתלקו. אך התרת חכם שונה מריפוי רופא, ואם אמר 'על מנת שאין עליך נדרים', והלכה אצל חכם והתיר לה, הרי היא מקודשת, מאחר וחכם עוקר את הנדר מעיקרא.

הכסף משנה דן בקושיות אלו ומבאר את הרמב"ם.

יש הבדל בין הפרת נדרים ובין התרת נדרים. התרת נדר היא מלשון התרת קשר, החכם אומר לנודר על דעת כן לא נדרת ונדר טעות היה, ומבטל את הנדר כלא היה מתחילה. אמנם לשון הפרה של בעל משמעותה שחל הנדר, וכעת עוקר הבעל את חלות הנדר בהפרתו. על כן לא שייך שיאמר הבעל מותר, מאחר וצריך לעקור או להפר.

מה שנקטה הגמרא לשון עקירה לגבי חכם הוא לאו בדווקא, אלא לומר שאין כאן כלל נדר שלא כעקירת הבעל. ומה שדנה הגמרא בנוזיר האם בעל עוקר או גוזז, הוא האם עוקר הבעל את הנדר כלא היה, או שהיה וגוזז. ומסיקה הגמרא שחל וגוזז.

וממשיך הכסף משנה ואומר כי הרא"ש סובר שעל אף שהבעל הפר את הנדר, מכל מקום נחשב שעברה האשה על נדרה. משמע בדבריו שלשיטת הרמב"ם אינו כן. ופלא גדול הוא על דברי הכסף משנה בזה, שכן הרמב"ם אומר במפורש⁸: "נדרה ועברה על נדרה קודם שיפר לה אביה או בעלה, אף על פי ששמע בו ביום והפר לה הרי זה חייבת על דבר שעברה בו אם מלקות מלקות ואם קרבן קרבן".

יש רוצים לפרש בדברי הכסף משנה שאינו מתכוון לומר שהרא"ש חלוק על הרמב"ם, אך קשה מדוע לא הביא דברי הרמב"ם עצמו.

הכסף משנה הבין, אפוא, בדברי הרמב"ם שאף אם עברה קודם ההפרה אינה לוקה. כך מורה פשוטות לשונו של הרמב"ם, ומשמע כן גם בפירוש המשניות לרמב"ם⁹.

הקושי בפירוש המשניות לרמב"ם

בפירוש המשניות שם יש לשון תמוהה, שמחריפה את הקושיות על הרמב"ם:

"לפי שעניין הפרה ביטול השבועה מעיקרה כאילו לא הייתה כלל. וזה לא יעשנו זולתי האב והבעל, לפי מה שנתבאר בתורה ובש"ס. ועניין השאלה

7. עז, ב.

8. שם יב, יט.

9. פרק י, משנה ח.

לחכם שאנו קורין היתר נדרים הוא שיתיר השבועה הנקשרת והמחייבת ויסתלק דינה מן העתיד".

כביכול, נתחלפו המילים ונהפך הסדר. הפרה הוא שעושה הנדר כאילו לא היה, ואילו בהתרה יסתלק דינה מן העתיד, מכאן ולהבא. ואילו הרמב"ם עצמו אומר אחרת, שאם עברה לפני הפרה הרי לוקה. ובהתרת נדרים אומר הרמב"ם¹⁰, שאם התירו את הנדר, הרי בטל מעיקרא ואם עבר אינו לוקה.

דברי הרמב"ם בהלכות וכן בפירוש המשניות טעונים ביאור.

פתח וחרטה

פתחנו בדברי הגמרא האם פותחין בחרטה, או בפתח בלבד. פתח הוא כאשר נתחדשה לו ידיעה, שלו ידיעה מתחילה לא היה נודר. ובחרטה אינו מוצא סיבה חדשה, אלא שהיה כעוס ועתה מתחרט.

המוהרי"ט¹¹ מביא בשם אביו המבי"ט, כי נדר שניתר בפתח, אין צורך להתיר אצל חכם אלא מדרבנן, אך מדאורייתא הנדר מותר ועומד, שכן נתברר שנדר בטעות כמו נדרי שגגות. אולם בחרטה יש צורך בהתרת חכם מדאורייתא.

המוהרי"ט מקשה על המבי"ט. לדעות שנוקקים לחכם בפתח ולא בחרטה, אם כן במה דברה תורה באמרה "לא יחל דברו", ולומדת הגמרא "אבל אחרים מחילים לו". הרי פתח אינו צריך חכם, ואילו על ידי חרטה אין מתירים מדאורייתא. אמנם, אפשר שהמבי"ט דיבר לפי הדעות שסוברות שמתירים בחרטה.

מאידך מביא המוהרי"ט ראייה לדברי אביו מפרק קמא דנדרים¹². שם מביאה הגמרא בשם שמעון הצדיק שאמר "מימי לא אכלתי אשם נזיר טמא", שכן חשש שנזיר שנדר נזירות ונטמא, שמתארכים ימי נזירותו עלול להתחרט על נזירותו, תתבטל הנזירות, ויביא חולין בעזרה. והלא אם לא ביטל הנדר בפני חכם אינו בטל. אלא מוכח שמאחר וטומאה היא דבר מצוי ואינו נולד, בפתח זה בטלה הנזירות מעיקרא ללא התרת חכם, וכדברי המבי"ט. אמנם גם לראיה זו יש תשובה, שהרי המפרשים במקום מסבירים, שכוונת הגמרא אינה אלא שכאילו הביא חולין בעזרה, אך אין זה דין שיכול להוות מקור לדברי המבי"ט.

על מנת להגדיר את החילוק שעשה המבי"ט בין פתח לחרטה, נעמוד על מחלוקת נוספת בהמשך הפרק¹³.

ר' עקיבא אומר כי נדר שהותר מקצתו הותר כולו, היינו שכאשר טעה בחלק מן הנדר והתיר, כיוון שהותר חלקו האחד של הנדר הותר אף חלקו האחר.

10. הלכות שבועות פרק ו, הלכה יח.

11. בתשובותיו סימן יט.

12. ט, ב.

13. כז, א.

הר"ן¹⁴ מביא מחלוקת הרמב"ן ותוספות. לפי הרמב"ן דין זה הוא רק בנדר שהותר על ידי פתח, הדומה לנדרי טעות, ועל כן הותר כולו. אך אם ניתר בחרטה אין אומרים הותר מקצתו הותר כולו, אלא אותו חלק בלבד. אך בתוספות כתבו שאפילו ניתר בחרטה שייך דין זה, שכיוון שחכם עוקר הנדר מעיקרו, הותר מקצתו הותר כולו.

לכאורה יש הבדל גדול בין פתח לחרטה. אפשר שהרמב"ן סובר שסוג ההתרה בפתח שונה מסוג ההתרה שבחרטה. בפתח מתברר שהנדר היה נדר טעות, וכאילו לא חל מעיקרא כמו נדרי שגגות, ואפילו אין צריך התרת חכם מדאורייתא לדברי המבי"ט. בפתח, אם כן, החכם מורה כי הנדר לא היה אלא טעות.

בחרטה פעולת ההתרה היא אחרת. ההיתר הוא כמחילה, כלומר מחיקת החוב. הרי שנתחייב הנודר לקיים את נדרו ומתחרט, לא מתברר כעת כי נדר בטעות, אלא שכך אמרה תורה "לא יחל דברו" - הוא אינו מחל אך אחרים מחילים לו¹⁵, דהיינו אחרים מוחלים על דברו. מלשון מחילה ומחיקה. אם אכן פועל היתר החרטה כמחילה, אפשר למחול על חלק מן החוב, ואין צורך למחול על כולו דווקא. נדר שהותר בחרטה נמחל חציו, אך נדר שהותר בפתח ונתברר שטעות היה, נעקר כולו.

כך נוכל גם להסביר בדברי המבי"ט. בחרטה הנדר חל ולאחר מכן נמחל, וממילא אנו נזקקים לחכם על מנת למחול. בשעה שנתחייב האדם בנדר הרי התחייב כלפי שמיא, ולא נתנה התורה רשות למחלו על החיוב אלא לבית הדין. אולם בפתח לא היה נדר מעיקרא ואת זאת יכול האדם בעצמו לברר, אם יודע שזו טעות גמורה. זוהי סברתו של הרמב"ן.

התוספות יאמרו שגם בחרטה בטל הנדר מעיקרו. בכל חרטה יש גם פתח, שאילו ידע שיתחרט לא היה נודר, ולפיכך בטל מעיקרא. על כן אין הבדל בין חרטה לפתח, ולעולם נדר שהותר מקצתו הותר כולו.

הסבר שיטת הרמב"ם

נתבונן בדברי הרמב"ם¹⁶ בעניין התרת נדרים ושבועות. "מי שנשבע שבועת ביטוי וניחם על שבועתו מתירים לו", ואומר הרמב"ם בהלכה ה "כיצד מתירים... אומרים מותר לך מחול לך שרוי לך" הכל לשון מחילה. זהו עניינה של התרת נדרים לפי הרמב"ם.

הפרת נדרים היא עקירה. כשבעל מפר את נדרי אשתו הרי הוא עוקר את מעשה חלות הנדר. בשעה שאדם נודר נוצרת חלות של חיוב, ובכל חלות בין שהיא מגדרי חיוב או מגדרי איסור, ישנו עצם הדיבור, וישנה החלות שיצר. כאשר חכם מתיר נדר הוא מבטל את החלות, וכשבעל מפר הוא עוקר את עצם הדיבור, כלומר את מעשה הנדר. על כן קורא הרמב"ם להפרה עקירה, כיוון שעוקר את הדיבור. האב והבעל הם הבעלים של הנדר וביכולתם לעוקרו.

14. שם ד"ה וכתב עוד.

15. הלכות שבועות ו, א.

זהו ההבדל בין התרת נדרים להפרת נדרים. כאן בדרך של מחילה, וכאן בדרך של עקירה. כאשר הבעל עוקר יכול הוא גם לעקור חלק מן הדיבור. יכול אדם להפר חלק מנדרי אשתו, כגון בנדרה מתאנים וענבים יוכל להפר מתאנים בלבד. לכן גם עוקר מכאן ולהבא, כיוון שעקר מן היסוד את הנדר החל מכאן ולהבא. מה שאמר הרמב"ם "עוקר מתחילתו", אין כוונתו שעוקר כאילו לא היה. אלא שהיה וכעת עוקר מתחילתו, מן השורש. לא מחילה יש כאן, אלא עקירה לחלוטין מכאן ולהבא. זוהי משמעותה של הפרת נדרים.

כאשר הרמב"ם בפירוש המשניות אומר "ויסתלק דינה מן העתיד", כוונתו לומר כי היות והתרת נדרים היא בגדרי מחילה, הרי הוא מסלק את החובות והתוצאות שלעתיד, דהיינו את החלות. מה שאין כן בהפרה, שם מסלק הבעל את עצם הדיבור שמתחילה, את מעשה יצירת הנדר.

ונפקא מינה להגדרה זו. אדם שנשבע שלא יאכל תאנים מראש חודש, וקודם לראש חודש בא לבית הדין להתיר בחרטה. לא יוכל אותו אדם להתיר קודם חלות השבועה, כיוון שהתרת שבועות ונדריים היא מחילה, אין אפשרות למחול על דבר שטרם נוצר. לעומת זאת הפרת נדרים אפשר להפר גם קודם החלות, מפני שאין ההפרה מחילה אלא עקירת הדיבור, ואתו הדיבור קיים.

לכן מדקדק הרמב"ם לומר שהפרה היא עקירה, כיוון שהיא עקירה מן היסוד של עצם מעשה הנדר, ואילו התרת נדרים אינה אלא עקירת החלות. בהתרה הדיבור קיים, אך לא פעל.

יש ראייה לדברי הרמב"ם מדברי הירושלמי שמובאים ברא"ש¹⁶. הירושלמי דן האם נדרים הם דבר שיש לו מתירין, ואפילו באלף לא בטיל, או שנחשב דבר שאין לו מתירין ובטל בנותן טעם או בשאינו מינו. הספק הוא האם בהתרת נדרים נעשה הנדר כלא היה ואם כן לא נחשב שיש לנדר עצמו מתירין, או שחל הנדר אלא שמתבטל ואם כן יש לו מתירין. מסקנת הירושלמי שאין עוקרו אלא מכאן ולהבא.

לפי הסברנו ברמב"ם ניתן להבין כי היה כאן נדר, וכעת נמחל. פירושו של דבר שבפועל נחשב הנדר כאילו לא היה, אך למעשה היה ונמחל. גם אם עבר עבירה קודם ההתרה, נמחלה לו אותה עבירה. כמו כן בהפרת נדרים היה נדר ונעקר, ולא שנתברר כאילו לא היה מעולם. כך אפשר לומר בדברי הירושלמי.

נפקותות

הקריית ספר¹⁷ כותב שיש הבדל בין הפרת נדרים להתרת נדרים. בהתרת נדרים נשאר שיוך מן האיסור, לעומת הפרת נדרים שלא משתייר מן האיסור כלל.

הדברים מתאימים להסברנו. במחילה, נדר אלא שנמחק ונשאר רושם מן הדבר, על כן אף אם מחלו לו אינו נקי לחלוטין.

16. פרק ו, סימן ג.

17. הלכות נדרים פרק יג.

ונפקא מינה נוספת.

הסברנו כי לפי הרמב"ן יש הבדל בין פתח לחרטה, ויש לכך נפקא מינה באופן חיובי. אדם שנדר להתענות שני וחמישי, ולאחר מכן נתקל בדבר מצווה, וכעת אומר אדעתא דהכי לא נדרתי. אם בדרך של חרטה אינו מפסיד את כל תעניותיו שהתענה קודם לכן. אך אם בפתח מפסיד שכר תעניותיו.

אכן, בשולחן ערוך¹⁸ נפסק להלכה בשם יש אומרים, שנדר שהותר בחרטה לא הותר כולו. ובפתחי תשובה שם¹⁹ מביא שנפקא מינה לעניין זה, שאינו מפסיד שכר תעניותיו.

18. יו"ד רכט, א.

19. ס"ק ב.